

Гапон Надія. Українська жінка та її горизонти: нарративний аналіз студентських есеїв

Людина досягає саморозуміння через наратив (розповідь). Можна припустити, що розповідаючи історію людини, певною мірою, витворюється цією історією, здійснює безперервну самоінтерпретацію. Остання допомагає виокремлювати в життєвому потоці певні моменти, які мають для людини сенс.

Поняття наратива використовується у сучасних соціально-психологічних дослідженнях. Це одна з форм дискурсу, що створює особливий «нарративний» модус мислення. Принцип наративу (the narrative tenet), наприклад, у навчанні студентів допомагає, згідно з Дж. Брунером, молодій людині створювати свою особисту модель світу, в якому особа намагається визначити своє місце. Для цієї мети вчений рекомендує наратив використовувати на заняттях у навальних закладах [2, с. 78]. Існує різноманіття смислів, які надаються поняттю наративу та суміжних понять (нарративний підхід, нарративна парадигма, нарративний принцип, нарративний метод, нарративний аналіз, нарративне інтерв'ю). Наратив застосовується у руслі структурного (Лабов, Знанецкі), конструкціоністського (Герген, Сарбін);персонологічного (МакАдамс) та інш. підходів (Олпорт, Брунер, Кербі, Тейлор), що говорить про відсутність єдності в розумінні й застосуванні цього поняття в різних напрямках практичної психології, консультування, які використовують наратив як метафору для практичної роботи.

Крім того наратив розглядають як загальну метатеоретичну парадигму (Сарбін, 2004); життєву історію, що є основою ідентичності людини у модерністському суспільстві (McAdams, 1985); схему організації досвіду (Лабов, Валецкі, 1966), що є певним способом структурованою; будь-яку

письмову або усну розповідь; розповідь про конкретний епізод, події у житті людини (один з жанрів дискурсу).

Джерелами наративного підходу у психології є: теорія «Я» У. Джеймса, соціальний інтеракціонізм Дж. Г. Мід, теорія ролей Т.Р. Сарбіна, культурна антропологія (Г. Бейтсон, К. Гірц), драматургічний підхід в соціології (І. Гоффман), психосоціальна концепція Е. Еріксона, культурно-історична психологія Л. Виготського, діалогізм (М. Бахтін), структурний аналіз оповідання в літературознавстві (В.Пропп, К.Бьорк), постмодерністська філософія (Л. Вітгенштайн, Р. Барт, М. Фуко та ін.), соціологія (П. Бергер, Т. Лукман). Згідно з Дж.Брунером (Bruner, 1986), наративи мають певну структуру та характеризуються наявністю «подвійного ландшафту»: обстановка, дійові особи, мета, засоби її досягнення і т.п. складають «ландшафт дії» (landscape of action); думки, почуття, знання і інші переживання персонажів складають «ландшафт свідомості» (landscape of consciousness) [1, с. 78]. Структура наративу згідно з В. Лабовим і Дж. Валецьким є іншою. Наратив у вузькому сенсі є схемою організації досвіду, що містить певні складові: ставлення автора до предмета наратива (прогресуючі, амбівалентні, регресуючі), герої наратива (початку, середини, кінця), емоційний фон та каузальна атрибуція [3]. Існують різні три типи історичних форм наративів згідно з М. Ш. Магомедом-Еміновим. Він зауважив, що наративний аналіз осіб – це фактично аналіз їхніх життєвих історій. У сенсонаративному аналізі метою наративного оповідання є насправді трансформація особистості оповідача. Автор виокремлює: 1) наратив страждання, мучеництва, жертви (в пасивній формі маємо наратив жертви, в активній формі – наратив переслідування, мучителя); 2) наратив стійкості, випробування, героїства, мужності, порятунку (в пасивній формі – наратив пристосування, збереження, витримки, стійкості, в активній формі – наратив героїзму, мужності, рятівника); 3) наратив зростання, трансгресії (у пасивній формі – це мудрець, знавець, в активній формі – зростання, трансгресія, рішучість «бути», митець, майстер тощо) [1, с. 45].

Звернемося до наративного аналізу есеїв студентів:

«Українська жінка постсучасності та її горизонти». Аналізувалися роботи студенток 5-6 курсів ЛНУ ім. І. Франка. Вік – 21-26 років, сімейний статус – третина заміжніх, N=50. Аналіз показав, що у п'ятих типах наративів відстежуються різні категорії жінок, які мають різні соціальні ролі.

У результаті аналізу було виявлено низку наративних типів, які відстежувалися в есеях. За методологічне підґрунтя нашого дослідження ми обрали структурний аналіз наративу за схемою В. Лабова, Дж.Валецькі. Перший тип наративу «Стійкості; бажання; сили» (6%). Головною героїнею наративу є жінка-лідер (підприємниці, керівники). Ставлення авторок до героїні було амбівалентним. Спосіб каузальної атрибуції, які обирають авторки для пояснення причин даного сценарію ідентифікації та виконання соціальних ролей робить акцент на ситуативних чинниках соціальної ролі. Героїні наративу – жінки середнього віку, які характеризуються повною суб'єктивністю та молоді жінки, які є часто професійно заангажованими та прагнуть професійного, кар'єрного зростання. Опис героїнь (жінок-лідерів) за рисами характеру нагадує чоловіків: вони цілеспрямовані, впевнені у власних силах, всього домагаються самостійно, не сподіваються на чиюсь допомогу. Повну суб'єктивність жінкам забезпечує їхня економічна (фінансова) свобода. Вони дуже зайняті роботою, живуть нею. В ділових контактах воліють виявляти «маскулінний» стиль взаємин. Сучасні «просунуті» жінки часто працюють в спільних приватних фірмах, мають високу зарплату, економічно й морально незалежні, керують автомобілем, одягаються у бутиках, носять коштовності, володіють іноземними мовами, мають твердий характер, досить категоричні у судженнях. Користуються послугами експертів (кометологів, психологів, дизайнерів тощо). Вони зовсім не схожі на традиційних дівчат, які могли вмирати від нерозділеного кохання й самотності, від чоловічого егоїзму чи неуваги.

Другий наратив «Росту; рішучості «бути»; самотності» (48 %) описує молодих жінок, які є професійно заангажованими. Головною героїнею наративу є жінка, що прагне

професійного та кар'єрного росту й має мету самореалізації. Спосіб каузальної атрибуції, які обирають авторки для пояснення причин даного сценарію ідентифікації та виконання соціальних ролей протилежний до решти наративів. Авторки тут роблять акцент на диспозиційних чинниках соціальної ролі. Вони віряють, що лише від психологічних рис жінки, особливостей характеру волі, предметного та соціального інтелекту, знань, комунікативних навичок тощо залежить успіх ролі. Ставлення авторок до героїні є амбівалентним. В наративі жінка на перше місце завжди ставить роботу, досягнення кар'єрного успіху. Однак неповна суб'єктність жінок обумовлена відкладанням реалізації певних задумів (створення сім'ї, народження дітей). Виокремлені в обидвох типах наративів категорії жінок мають спільні особливості. Їм властиві висока соціальна мобільність, генерування нових ідей, підприємливість. Вони зазвичай дуже завантажені на роботі, і навіть у неробочий час займаються розв'язанням професійних проблем. Вони позитивно емоційно відносяться до роботи, не бояться самостійності, відповідальності й ризику. Навіть, якщо вони й перебувають у шлюбі, то кількість одружених є незначним. Авторками наративів ці жінки описуються як розлучені, чи самотні. Найчастіше у них не більше 1-2 дітей. Їхній дохід становить лівову частину сімейного бюджету. Це дає їм деяку економічну свободу та силу у вирішенні сімейних справ. Ставлення авторок до головних героїнь наративів є амбівалентним.

Третій наратив «випробування, порятунку, витримки» (38 %) об'єднує жінок-виконавців (суміщають професійну роботу та роботу у колі сім'ї). Головною героїнею наративу є жінка-виконавець. Ставлення авторок до героїні є співчутливе. Жінки-виконавці перебувають у шлюбі та мають дітей, часто живуть у сім'ї разом з батьками. Часто дохід у них невисокий (менше половини сімейного бюджету), тому економічна роль у сім'ї є невисокою. Більшість мають вищу освіту. Вони – наймані працівники приватних та державних підприємств та закладів. Багато працюють, навіть у вільний час їхні думки зайняті роботою. Часто вони не задоволені нею, переважно через неви-

соку зарплату. На роботі вони обирають м'який, «жіночий» безконфліктний стиль взаємин. Робота не приносить їм матеріального задоволення, і сприймається радше як перешкода для виконання сімейних обов'язків та особистого життя.

Четвертий наратив «пасивності, страждання, мучеництва» (4 %) характеризує жінку, яка обрала роль домогосподарки. Головною героїнею наративу є жінка-домогосподиня. Ставлення авторок до героїні є негативним. Йдеться про експансію рольового віяла сімейною роллю. Таке підпорядкування жінки ролі домогосподині загрожує стагнацією особистої суб'єктності. Адже особиста сфера ущільнюється під впливом накопичення сімейних ролей: підтримка чистоти у домі, Забезпечення продуктами харчування та приготування їжі, роль «сад-город», відповідальності за дитячий догляд; виховательниці, порадиці, співрозмовниці, організатора розваг та сімейної субкультури; відповідальності за підтримку родинних зв'язків; статевого партнера, «психотерапевта» тощо.

П'ятий наратив «активності, пристосування, збереження» (4 %) об'єднує жінок вільних професій (музиканти, мисткині). Головною героїнею наративу є жінка-мисткиня. Ставлення авторок до героїні є співчутливе. Орієнтація на творчість, улюблену справу, її підтримка (продаж власного продукту діяльності, пошук спонсора) потребує гнучкості й рольової пластичності: поєднання виконання різних ролей (виготовлення продукту його реалізація, виховання дітей, робота у тріаді «дім, сад, город» тощо). Відтак система жінки «вільної творчої одиниці» сприймається авторами наративів подібно до ціннісної системи «родиноцентризму» з її орієнтацією на обов'язок, сімейну відповідальність, народження і виховання дітей, піклування про старість батьків, домінуванням авторитету батьків і родичів. Все це поступається місцем системі «егоцентризму» з його цінностями індивідуалізму, незалежності, а також особистих досягнень.

Отже, наративний аналіз показав, що студентки вважають запорукою успішної трансформації соціальних ролей постсучасної жінки кар'єрне зростання, високий

професійний статус, що дає різні ступені свободи. Менш позитивно автори наративів сприймали практику поєднання соціальних ролей, наприклад матері та творчої особи. Найбільш прийнятним для авторок є поєднання низки статусних позицій, ролей (сімейних, професійних). Вони не зауважили соціальних ролей постсучасної жінки, які виходять з її статусу громадянки (громадська робота, політична участь, волонтерство). Без посилення громадянської ролі жінки з її «етикою турботи» послаблюються процеси соціальної демократизації. Натомість посилюється маскулінізація жіночої суб'єктивності. Результати дослідження засвідчують важливість усвідомлення студентками громадської, соціально-політичної ролі жінки у суспільстві. У вишах необхідно створити для цього умови, які допоможуть студенткам гармонійно поєднувати та успішно реалізувати громадські ролі, які їм важливі та цікаві. Аналіз емоційного фону наративів показав оптимістичне бачення трансформацій жіночої ролі авторками: свободи життя й діяльності. Аналіз героїв (початку/середина/кінець) наративу показує: домінування сценарію професійної самореалізації; відтермінування сценарію сімейної самореалізації; автори перебувають замкненими в дилемі самореалізація – сім'я, вирішують дилему на користь професійної самореалізації; олюднений простір наративу щораз зменшується й переходить у формалізований вимір взаємодії (місце роботи, організації тощо); авторки не бачать, що паралельно до професійної самореалізації є суспільно-громадська та політична самореалізація жінки. Це опосередковано вказує, що наративи містять мету прагнення вільної самореалізації, та не має усвідомлення шляхів її досягнення. Авторки наративів не бачать зв'язку сценарію «вільної особи» із громадською активністю, зростанням самостійності та дієвості жіночих організацій, участі у виборах до органів місцевої влади, парламенту.

Список джерел:

1. Магомед-Эминов М.Ш. Феномен экстремальности. 2-е изд. / М.Ш. Магомед-Эминов. – М.: Психоаналитическая ассоциация, 2008. – 218 с.

2. Bruner J.S. The Culture of Education/ J.S. Bruner. – Cambr., Mass. : Harvard University Press, 2006. – 224 p.
3. Labov W., Waletzky J. Oral Versions of Personal Experience: Three Decades of Narrative Analysis/ W. Labov, J. Waletzky //Special Volume of a Journal of Narrative and Life History. – 1997. – Vol. 7. – P. 3–38.

@ Гапон Надія. Стаття надійшла 10 березня 2018 р.